

РІЗНОРІВНЕВІ МОВНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

У статті досліджується вплив зовнішніх компонентів законодавчої техніки кримінального закону на його зрозумілість. Визначено мовні правила зовнішнього оформлення тексту кримінального закону, доведено, що дотримання вказаних правил є запорукою його зрозумілості.

Ключові слова: законодавча техніка, кримінальний закон, засоби зовнішньої законодавчої техніки, мова кримінального закону, зрозумілість кримінального закону.

The influence of external components of criminal law legislative technique and its clearness instrument are investigated in the article. The language rules of external text presentation of criminal law are determined, it is proved that the abidance of mentioned rules is the guaranty of its understanding.

Key words: legislative technique, criminal law, means of external legislative technique, the language of criminal law, the understanding of criminal law.

В статье исследуется влияние внешних компонентов законодательной техники уголовного закона на его понятность. Определены языковые правила внешнего оформления текста уголовного закона, доказано, что соблюдение указанных правил является залогом его понятности.

Ключевые слова: законодательная техника, уголовный закон, средства внешней законодательной техники, язык уголовного закона, понятность уголовного закона.

Вступ. Наразі проблеми, пов'язані з законодавчою технікою кримінального закону в цілому та мовними засобами його зовнішньостилістичного вираження зокрема стають дедалі актуальнішими, адже українське кримінальне право стоїть на шляху суттєвого реформування. Питання мовностилістичного вираження норм кримінального закону, є не новими, розроблялися багатьма ученими, зокрема, Ю.В. Бауліним, А.В. Іванчиним, З.А. Загинею, О.В. Козаченком, К.К. Паньком, С.С. Тихоною, М.І. Хавронюком та ін. Однак, на сьогодні вже можна говорити про новітній етап розвитку кримінального законодавства, адже робочою групою з питань розвитку кримінального права, створеною відповідно до Указу Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року [1], активно розробляється проект нового Кримінального кодексу України. Слід підкреслити, що в Проекті Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері, серед засад реформування законодавства названо те, що «нове кримінальне законодавство має бути побудоване з використанням сучасних досягнень законодавчої техніки, що забезпечить підвищення доступності його для сприйняття і

розуміння населенням та істотно знизить можливості помилок чи зловживань при його застосуванні правоохоронними органами» (п. 7). У даному документі наголошується на зрозумілості кримінального закону за допомогою засобів юридичної техніки. На противагу компонентам внутрішньої законодавчої техніки (дефініції, юридичні конструкції тощо), які є лише зручними абстрактними моделями побудови кримінально-правових приписів, змістовного наповнення вони набувають лише через мовні засоби – компоненти зовнішньої законодавчої техніки. Мова – це те явище, яке безпосередньо чуттєво сприймається, є формою вираження мислення, тому зрозумілість кримінального закону як його якісна властивість, проявляється в належному мовному оформленні кримінального закону.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, говорячи про мовну форму як один з досить вагомих аспектів юридичної техніки кримінального закону, науковці розглядають загальні мовні вимоги до тексту, аналізують особливості законодавчого стилю або ж присвячують роботи окремим питанням термінології, поняттєвого апарату. Зауважимо, що мова є цілісним організмом, тому при побудові кримінально-правових приписів слід враховувати можливості усіх лінгвістичних засобів на різних рівнях функціонування мовної системи – лексичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному. Саме їх сукупність дозволяє адекватно матеріалізувати волю законодавця в конкретну кримінально-правову норму, яка правильно буде сприйнята суб'єктами, на яких поширюється кримінальний закон, і буде зрозумілою для них. Не можна окремо говорити, наприклад, про термінологію закону, не враховуючи граматичних категорій, які так само впливають на правильне розуміння норм.

Лексичні засоби, звичайно, є найбільш вагомими стосовно змістового наповнення кримінально-правової норми. Специфіка лексичного складу кримінального закону як одного з важливих нормативно-правових актів виявляється в тому, що вона є різноманітною і окремий її, досить великий за обсягом пласт – загальноновживана лексика, вибір якої для кримінального закону має відповідати не лише її приналежності до окремого виду лексики, а й підпорядковуватися вимогам і правилам правничого стилю. Більш того, зважаючи на варіативність синонімічних рядів загальноновживаної лексики, вона має бути підібрана в кримінальному законі так, щоб якомога менше давати різночитань адресатам кримінального закону, що підвищить зрозумілість кримінального закону, під якою ми розуміємо максимальну наближеність закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, із внутрішнім

інтерпретаційним текстом суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками [2, с. 76].

З огляду на це, для загальновживаних слів можемо запропонувати певні правила добору в новому кримінальному законі: по-перше, використовувати їх в прямому значенні, прийнятому в сучасній українській літературній мові; по-друге, слід із синонімічного ряду обирати слово, яке є найбільш уживаним для носіїв мови, є традиційним, відомим, стрижневим у синонімічному ряді; по-третє, не можна використовувати синоніми на позначення аналогічного поняття, явища, які мають різні відтінки значення, так звані ідеографічні синоніми (як, наприклад, розповсюдження – поширення в КК України); по-четверте, уникати не властивих сучасній українській літературній мові слів, сполучень, утворених шляхом калькування російських відповідників (приміром, підробка, здача, які мають місце в КК України); по-п'яте, якщо загальновживане слово набуває значення юридичного кримінально-правового терміна, його слід обов'язково роз'яснити в самому законі (згвалтування, крадіжка, покарання тощо).

Саме правила вибору загальновживаної лексики можна вважати одним із шляхів підвищення демократизації мови закону, тобто його орієнтацію на пересічну людину. В нормативних правових текстах доцільно застосовувати так званий активний словник – відомі лексичні одиниці, які відповідають формам національної культури, які історично склалися, відображають загальносуспільні умови існування і розвитку суспільства, груп людей, індивідів. Традиційні мовні способи вираження правових приписів багато в чому сприяють їх однаковому і правильному розумінню. Слід також мати на увазі, що традиційні слова виражають спадкоємність в правовому регулюванні і тому набувають особливого значення в умовах зміни культурно-правових цінностей [3, с. 43]. Отже, загальновживані слова потрібні законодавцю для вираження явищ буденного життя, що відображені в праві.

Інший пласт лексики кримінального закону – термінологія, яку можна поділити на спеціальні юридичні терміни, серед яких окрема група власне кримінально-правових, та спеціалізовані неправові терміни.

Незважаючи на те, що кримінальний закон адресується широкому колу суб'єктів, відмова від них неможлива, тому, по-перше, держава має бути зацікавлена у підвищенні правової культури громадян шляхом вироблення у населення потреби у з'ясуванні спеціальних юридичних термінів, по-друге, забезпечити оптимальне термінологічне оформлення [4, с. 444.]. Оптимальне термінологічне оформлення означає врахування як в цілому принципів оформлення кримінального закону, так і загальних вимог до термінології, які з

них логічно впливають. Використовуючи спеціально юридичні терміни, слід зважати на вимоги точності, стислості, єдності термінології, на які вказують неодноразово науковці [5, С. 98-108; 6; с. 39-54].

Зважаючи на вимоги до термінології, також можна сформулювати правила, що стосуються добору юридичних термінів.

Так, при конструюванні складних термінологічних сполук уникати невиправданої тавтології, «зайвих» слів. Наприклад, на відмову від так званих «характеризуючи термінів» у кримінальному законі вказував професор О.В. Козаченко, пропонуючи використовувати в новому законі термін «кримінально-правові заходи», а не «заходи кримінально-правового характеру», використовуючи таке конструювання до раніше виниклих терміносполук «примусові заходи медичного характеру», «примусові заходи виховного характеру» [7].

Крім того, слід зважати на уніфікацію термінології, яка передбачає декілька рівнів: у межах тексту кримінального закону, внутрішньогалузева уніфікація, міжгалузева уніфікація термінів (наприклад, виключити термін «народний засідатель» з назв і диспозицій статей; використовувати міжгалузевий термін «правнича допомога» замість «правова допомога»; привести до однаковості вживання виду покарання «позбавлення права *займати/обіймати* певні посади чи займатися певною діяльністю» тощо).

Негативним явищем, на нашу думку, яке позначається на зрозумілості закону є вживання термінів-омонімів – тих, що позначають одним словом (словосполученням) декілька різних понять. Тому не слід вживати в кримінальному законі терміни-омоніми (наприклад, «конфіскація», «штраф» як види покарання, і як кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб – такі терміни слід уточнити «конфіскація майна юридичної особи», «штраф юридичної особи»).

Велика кількість в кримінальному законі іншої групи термінів – спеціалізованих неправових – зумовлена широким колом правовідносин, які поставлені під охорону кримінальним правом, їх дуже багато в його Особливій частині КК України. Це терміни, що властиві іншим галузям людських знань: медицині, техніці, науці, фінансовій сфері та ін.

Використовуючи їх задля підвищення рівня зрозумілості кримінального закону, слід зважати на наступне: по-перше, використовувати спеціалізований термін у кримінальному законі у тому ж значенні і в тій граматичній конструкції, що й у сфері спеціальних знань, з якої він запозичений; по-друге, не допускати зміни або спрощення термінологічної сполуки, особливо якщо така спрощена лексема має власне значення у загальному вжитку; по-третє,

спеціалізований термін слід пояснювати у кримінальному законі лише тоді, коли він має відмінне значення від того, за яким закріплене його значення у вузькоспеціалізованій сфері; по-четверте, якщо законодавець роз'яснює значення спеціалізованого терміна, в якому він вживається в конкретних статтях, в інших випадках його слід використовувати лише в усталеному значенні, не звужуючи і не поширюючи змісту терміна.

Адекватний вибір лексичних одиниць при оформленні кримінального закону – дуже важливий етап для його зрозумілості, однак лише граматична організація мови, окремих лексем виступає мисленнєвим засобом праворегулювання, тобто думку можна осмислити, пізнати, якщо вона граматично оформлена відповідно до правил морфології (граматики слова) та синтаксису (граматики словосполучень, речень).

Морфологія передає значення слова, уточнює його, але вона це здійснює некореневими морфемами, чим відрізняється від лексикології. До категорій морфології відносяться: рід, число, відмінок, вид, час, спосіб тощо – тобто це ті граматичні узагальнені ознаки, характерні для тої чи іншої самостійної частини мови.

У кримінальному законі здебільшого проблеми морфологічного характеру, які впливають на його зрозумілість, пов'язані з неточним вживанням категорій числа, використання віддієслівних іменників від дієслів доконаного/недоконаного виду. Задля вирішення проблем, пропонуємо наступне.

Так, для уникнення художнього прийому синекдохи – вживання множини для позначення однини і навпаки – використовувати або прийом виділення закінчень (типу «загибель людини(ей)»), або здійснити це шляхом конструкції (типу «загибель людини чи інші тяжкі наслідки») у подібних випадках. Вважаємо недопустимим використовувати множини в значенні однини і навпаки у випадках, коли йде мова про потерпілого (наприклад, замість «втягнути неповнолітніх» – «втягувати неповнолітнього»).

Щодо іншої проблеми творення віддієслівних іменників вважаємо, слід уникати в майбутньому кримінальному законі іншого художнього прийому – метонімії – а саме «діяння карається», утвореного шляхом перенесення з назви суб'єкта, який підлягає покаранню, на діяння, яке він вчиняє, шляхом використання граматичної конструкції «Особа, яка...», що дасть змогу обійти проблему віддієслівних іменників, які не завжди точно передають завершеність чи незавершеність дії (наприклад, замість «схиляння» можливі точні дієслова доконаного чи недоконаного виду: «схилила» або «схиляла» залежно від контексту норми).

Крім того, слід в кожному випадку при обранні з двох паралельних словоформ дієслів (доконаного та недоконаного виду) враховувати можливість вказівки на завершеність чи незавершеність дії, що впливає на конструювання злочинів з матеріальним чи формальним складом.

Крім морфології, до граматичних ознак, що впливають на зрозумілість, є синтаксична організація тексту. Відповідна синтаксична побудова словосполучення, речення у кримінальному законі сприяє його зрозумілості.

Певні синтаксичні правила є також важливими для досягнення зрозумілості кримінального закону. Так, вважаємо, що при конструюванні речення в кримінальному законі не можна порушувати традиційний порядок слів у реченні: підмет розміщувати перед присудком, узгоджене означення перед означальним словом, прямий додаток – після залежного слова, крім випадків, коли нетрадиційний порядок розміщення сприяє розстановці логічних наголосів, що є досить важливим для норм імперативного характеру. Тому у статтях, які містять в різних частинах як імперативний, так і такий, що можна застосовувати на дискреційних засадах (наприклад, ст. 47-48 КК України), розташовувати присудок перед підметом у імперативному приписі.

Окремої уваги заслуговує означення, виражене дієприкметниковим зворотом. Більш краще сприймається такий зворот, що стоїть після означуваного слова і виділяється на письмі комами. Вживання дієприкметникового звороту перед означуванним словом і, особливо у реченні, де вже використовується такий зворот типово – після означуваного слова, гірше сприймається при читанні тексту і це ускладнює розуміння тексту, хоча таку випадки мають місце в кримінальному законі (ч. 2 ст. 53 КК України). Тому речення, в якому наявні два або більше дієприкметникові звороти, слід будувати однотипно, розташовуючи дієприкметникові звороти після означуваних слів.

Поширені обставини, виражені не дієприкметниковими словосполученнями, а сполученням прийменників типу «через, у разі, залежно від, відповідно до, всупереч» і под. з іменниками та іншими частинами мови, на письмі слід виділяти комами, надаючи їм відокремленості, оскільки в подібних випадках можливості розстановки так званих «авторських знаків» законодавець не враховує.

Правила синтаксичної організації речень кримінального закону зумовлюються вимогами конкретності, точності, необхідності передати складну систему причинно-наслідкових зв'язків. Особливістю конструювання речень Особливої частини КК України є те, що вони є переважно складнопідрядними з підрядними зв'язками різного типу, найчастіше – з'ясувальні, мети, умови,

причини. При цьому підрядні частини відносяться до групи підмета, і це не дивно, адже за допомогою мовних засобів, в тому числі засобів синтаксису, слід точно і однозначно описати діяння, які є кримінально караними. Слід наголосити на тому, що для уникнення незрозумілості при побудові речень з кількома підрядними частинами, необхідно враховувати те, що вони мають бути якнайближче розташовуватися до слова, від якого залежить підрядна частина, адже із збільшенням цієї відстані ускладнюється розуміння викладеного.

Висновки. Таким чином, зрозумілість закону досягається шляхом поєднання різнорівневих мовних засобів – лексичних, морфологічних, синтаксичних. Сформульовані в даній роботі правила вживання і добору лексичних засобів в кримінальному законі впливає на підвищення його зрозумілості, а відповідно і якості. Усунення певних прогалин, на які вказувалося, допоможе розширити коло суб'єктів, для яких кримінальний закон стане більш зрозумілим. У свою чергу граматика тексту кримінального закону (морфологія, синтаксис), так само як і використовувана лексика, впливає на розуміння кримінально-правових норм, тому врахування вищевикладених правил є кроком на шляху досягнення зрозумілості кримінального закону в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Указ Президента України №584/2019 від 7 серпня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 03.02.2020)
2. Мусиченко О.М. Досконалість засобів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону як інструмент його зрозумілості / О.М. Мусиченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Випуск 4. – Том 2. – Херсон, 2018. – С. 76-80.
3. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. – М.: Норма, 2004. 160 с.
4. Тихонова С.С. Пределы демократизации языка уголовного закона. *Юридическая техника*. 2014. №8. С. 443-449.
5. Пашенко О.О. Чи може виступати єдність термінології як обов'язкова вимога до всіх кримінальноправових норм? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. №3. С. 98-108.
6. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. 144с.
7. Козаченко О.В. Перспективи нормативного закріплення системи кримінально-правових заходів в українському кримінальному законі. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 17-19 жовтня 2019 року / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), Ю.В. Баулін (заст. голов. ред) та ін. Харків : Право, 2019.